

Les solidaritats amb ulls d'infant

Anàlisi de contes sobre la solidaritat
escrits per nens i nenes
per al Premi Pilarín Bayés 2016

Jordi Collet Sabé

professor de Sociologia de l'educació, Universitat de Vic

Editorial
Mediterrània

Sant Joan de Déu

Obra social

1a edició: setembre de 2016

Autor: **Jordi Collet Sabé**

Coordinació: **Diana Casellas i Mònica Estruch**

Editen:

Editorial Mediterrània, SL

Casp, 108, 8è

08010 Barcelona

Tel. 93 218 34 58

editorial@editorialmediterrania.com

www.editorialmediterrania.com

Obra Social Sant Joan de Déu

Puiggarí, 5-7, 4t

08014 Barcelona

Tel. 93 253 21 36

obrasocial@solidaridadsjd.org

www.solidaritat.santjoandedeu.org

ISBN: 978-84-9979-528-7

Aquesta obra està subjecta a una llicència Creative Commons de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (by-nc-nd).

Es permet la reproducció, distribució i comunicació pública de l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria.

No es permet l'ús comercial de l'obra ni la generació d'obres derivades.

Les solidaritats amb ulls d'infant

Anàlisi de contes sobre la solidaritat
escrits per nens i nenes
per al Premi Pilarín Bayés 2016

Jordi Collet Sabé

professor de Sociologia de l'educació, Universitat de Vic

Índex

1.	Introducció	7
2.	Quines infàncies miren quines solidaritats? La infància com a construcció social, cultural i històrica	11
3.	Anàlisi dels contes	13
3.1.	Com es practica la solidaritat	13
3.2.	Què vol dir la solidaritat	15
3.3.	Qui rep la solidaritat	17
3.4.	Quines motivacions tinc per ser solidari	20
3.5.	Quines conseqüències té, per als altres i per a mi, ser solidari	22
3.6.	Definicions de solidaritat	26
3.7.	Conclusions dels contes	30
4.	<i>El lado oscuro de la solidaritat</i>	31
4.1.	Què entenem per <i>lado oscuro</i> ?	31
4.2.	El dolor i el patiment (propis)	33
4.3.	El ric que salva el pobre	35
4.4.	Solidaritat viatgera i aventurera	37
5.	Solidaritats: una reflexió conceptual i pedagògica	39
5.1.	Anàlisi de les solidaritats	39
5.2.	La solidaritat com a concepte	48
5.3.	Pistes i àmbits que cal treballar amb els infants a casa i a l'escola	54
6.	Conclusions	57
7.	Referències	61

«La solidaritat és
la tendresa dels pobles»

Gioconda Belli. Poetessa nicaragüenca

1. Introducció

Les paraules a vegades semblen que tinguin gust. Quan les penses o les pronuncies, van lligades de manera gairebé inevitable a una mena de gust que pot recordar la dolçor o l'amargor, però també la incomoditat, la pau o l'angoixa. Infància i solidaritat tenen, en termes generals, bon gust.

Deuen ser de les paraules que, combinades, més patxoca poden fer en el títol d'un llibre. Un text així ha d'anar bé i sobretot ha d'acabar bé per força. I és així en termes generals. Però, i en contra del que resa un dels (mals) tòpics sobre la sociologia, en els apartats que vénen no analitzarem la solidaritat tal com la veuen els infants del nostre país d'una manera general. Perquè sabem que no existeix la infància en general. Existeixen infants concrets en situacions concretes, moltes de les quals recorden els gustos dolços que acostumem a associar a aquesta etapa de la vida. Però no totes, ni en tots els àmbits, ni sempre. I el mateix passa amb la solidaritat. Que, de fet, no existeix. Existeixen, com ens han mostrat el miler llarg de contes arribats a la convocatòria del Premi Pilarín Bayés, nenes i nens concrets, amb mirades diverses i experiències divergents sobre la solidaritat malgrat que tenen punts essencials en comú. Fins i tot hem vist que un bon grapat de contes ni tan sols parlaven de solidaritat. Però l'equip de persones implicades en aquest projecte, la Mònica Estruch (Editorial Mediterrània) i la Diana Casellas i l'Oriol Bota (Obra Social Sant Joan de Déu), creiem que aquesta és la grandesa de la proposta: donar la veu als infants perquè ens expliquin, des del seu punt de vista, què veuen i què viuen, què els passa i què els traspasa, quan els convidem a parlar de solidaritat. Aquesta crida, passada a nombres, ens explica que la convocatòria d'enguany sobre la solidaritat ha recollit 1.021 contes provinents de 154 escoles catalanes, de les quals 78 són públiques, 74 concertades i dues privades.

Amb relació a les edats dels escriptors i escriptores, veiem que hi ha 221 contes de cycle inicial, 282 de cycle mitjà i 518 de cycle superior. Finalment, 647 del total provenen de la província de Barcelona, 186 de Tarragona, 95 de Girona i 93 de Lleida. Sens dubte, una mostra de contes diversa, rica i variada.

Havent rebut aquests contes, la primera temptació és fer d'aquest estudi una mena de «manual de la solidaritat» basat en les múltiples i interessants definicions i aproximacions al terme que han escrit els nens i nenes participants en el concurs. Però seria com veure el nostre país des d'una nau espacial: ens ho perdriem gairebé tot! En canvi, he optat per intentar representar en aquest estudi les diferents geografies que han dibuixat els diversos infants sobre la solidaritat. Aquesta és l'estructura del llibre que teniu entre les mans: tot i que a la part final reflexiono sobre la solidaritat i proposo pistes educatives al seu voltant, el llibre ha estat elaborat com el diari d'un caminant que explica què ha vist (o més aviat, què ha sabut veure) al país de la solidaritat infantil. Així, al llarg de les properes pàgines, trobareu l'exposició i l'anàlisi dels diversos contes recollides a partir de diverses perspectives: quin tipus de solidaritat plantegen, qui fa les accions solidàries, a qui es dirigeixen, quines motivacions tenen els protagonistes del conte per ser solidaris, com defineixen la solidaritat, etc. En totes les anàlisis, del que es tracta és de poder copsar precisament les diverses solidaritats i com són concebudes, practicades i reflexionades pels diferents infants. Finalment, i abans de passar al darrer apartat de reflexions pedagògiques sobre la solidaritat, he volgut aturar-me en un dels elements que em feia més il·lusió analitzar. Aquell que, des de l'inici, l'equip de persones vinculades al projecte hem anomenat (mig en broma pel títol) el lado oscuro. Perquè, com deia, acostumem a donar per descomptat que, per a tothom i sempre, infància i solidaritat són paraules dolces, agradables, còmodes i que et fan sentir orgullós. Però no és així. Com veurem, també hi ha infants que quan se'ls demana

Tot i que a la part final reflexiono sobre la solidaritat i proposo pistes educatives al seu voltant, el llibre ha estat elaborat com el diari d'un caminant que explica què ha vist (o més aviat, què ha sabut veure) al país de la solidaritat infantil.

un conte sobre solidaritat parlen d'aventures pròpies, de superioritat europea o fins i tot del propi dolor mentre esperen un suport solidari. No esperava menys d'un exercici real que dóna la veu als infants reals. Perquè els infants són diversos com ho són les mil i una realitats del nostre país. I les solidaritats també. I poder conèixer-les de primera mà ha estat un plaer per a mi com a persona i com a sociòleg. Donar la veu als infants, de fet, donar la veu a les persones diverses —docents, mares i pares, joves, gent gran, etc.— perquè puguin explicar els diversos gustos que tenen les paraules per a ells i elles sempre és rellevant. I aquesta vegada no n'ha estat una excepció. Ans al contrari. Les nenes i els nens catalans han explicat que tant la infantesa com la solidaritat, en realitat, poden tenir gustos molt diferents. Comencem, doncs, per explicar breument qui són aquests infants i de quines solidaritats ens parlen.

“

Les nenes i els nens catalans han explicat que tant la infantesa com la solidaritat, en realitat, poden tenir gustos molt diferents.

2. **Quines infàncies miren quines solidaritats? La infància com a construcció social, cultural i històrica**

La infància és una construcció social que fem les persones adultes. Al llarg de la història i en les diverses cultures, classes socials i territoris, la infantesa ha estat definida i practicada des de paràmetres ben diferents. Per exemple, fa alguns segles, a Europa, la infància era una «adultesa petita» que es diferenciava de la vida dels progenitors només en la mida dels vestits o en el nombre de cerveses que podien engolir. Per la resta, compartien espais, vivències i experiències sense gaire diferenciació amb els adults. Posteriorment, la infantesa va ser concebuda com una etapa innocent, pura i quasi angelical dels humans que calia preservar dins dels murs de l'escola enfront d'una societat perversa que la podia contaminar. Finalment, avui, la infància es debat alhora entre una exigent etapa de preparació per a una vida adulta cada vegada més complexa, competitiva i estressant; una preadolescència plena de consum, pantalles i «diversió» que el mercat busca estirar fins a edats cada vegada més primerenques,

i algunes propostes rellevants que busquen recollir i donar visibilitat a la veu d'uns infants-ciutadans cada vegada més preparats, ben informats i amb més ganes de ser protagonistes (Projecte de la Ciutat dels Infants, consells de participació infantil, etc.). A més, cadascuna d'aquestes concepcions generals dels primers anys de vida humana es diversifiquen de moltes maneres diferents en funció de la classe social dels progenitors, el gènere de l'infant, el territori on visqui o la cultura en la qual se socialitzi. La infantesa, lluny de ser quelcom donat, és una realitat diversa que evoluciona i es transforma a cada moment històric.

Així, la infantesa, de fet les infanteses, més que tenir algun tipus d'essència en si mateixa ens parla, sobretot, del món adult. El que pensen, senten i expliquen els infants té a veure, sobretot, amb una ampliació dels valors socials de l'època en la qual els ha tocat viure. Per dir-ho així, la infantesa i la joventut són un mirall còncav que exagera i amplifica, sovint fins a extrems insospitats, allò que som, fem i diem els adults. Mirar i escoltar la infància també és una molt bona manera de conèixer-nos a nosaltres mateixos com a societat, ja que la imatge que projecten les nenes i els nens té molta a veure amb la manera com estem construint el món. Per això, l'anàlisi dels contes i de les diverses solidaritats que s'hi presenten ens permet, alhora, prestar atenció a com veuen aquest món els infants i, de passada, veure'ns a nosaltres mateixos reflectits en aquestes mirades. Vegem-ho en els apartats següents.

“

Mirar i escoltar la infància també és una molt bona manera de conèixer-nos a nosaltres mateixos com a societat

3. Anàlisi dels contes

3.1. Com es practica la solidaritat

“

Poques vegades la solidaritat té a veure amb la denúncia de les causes d'un problema o d'una situació injusta, sinó que els infants conceben la solidaritat com un acte concret i directe amb relació a algú.

En primer lloc, podem veure com, en gairebé tots els casos, ser solidari implica fer alguna cosa directament per a algú. Poques vegades la solidaritat té a veure amb la denúncia de les causes d'un problema o d'una situació injusta, sinó que els infants conceben la solidaritat com un acte concret i directe amb relació a algú. També cal esmentar que, en alguns relats, els infants han vinculat la solidaritat a coses que poc hi tenen a veure, com ara viatjar, conèixer món o organitzar esdeveniments variats. En el conte *L'equip solidari*, la pràctica de la solidaritat reuneix alguns dels elements plantejats. D'una banda, es planteja un objectiu ben clar i concret: «Poder fer una campanya solidària per recollir diners i construir una escola per als nens sense estudis de l'Àfrica. Era per un petit llogarret del nord de l'Àfrica on els nens no tenen cap medi per estudiar, no tenen joguines, camp de futbol, roba esportiva...». Així, d'entrada, es tracta de la situació típica que desencadena la solidaritat tradicional (veure infants pobres lluny de casa que no tenen el que jo tinc). I del que es tracta, com deia, és de generar un acte concret i pràctic amb relació a una situació difícil que viu algú. Però el que em sembla interessant d'aquest conte és la manera com construeixen la resposta solidària: en xarxa. La implicació de familiars, amics, clubs esportius, parròquia, escola, etc., es planteja d'una manera molt natural en un entorn de poble. Quan cal fer alguna cosa la fem en col·lectiu, en xarxa, amb la implicació de molts agents que acaben fent un tot més potent, més gran i amb més impacte. Aquestes propostes de «solidaritat en xarxa» han estat presents en multitud de contes en

els quals apareix aquesta idea que «has de compartir les teves idees perquè tots junts podem fer grans coses per ajudar les persones que ens envolten que ho necessiten», com s'expressa als contes *Sempre pots donar el millor de tu*, *Fent pinya* o *Ajudem el petit Jan*, entre d'altres.

Des d'una altra perspectiva i com a exemple de solidaritat individual, podem trobar el conte *Una família molt solidària*, en el qual, en menys de tres pàgines, els dos protagonistes viatgen i fan obres de solidaritat a Colòmbia, Congo, República Centreafricana, Somàlia i Costa d'Ivori. L'esquema és: desgràcia – solidaritat (com una mena d'acció) – reacció que se succeeix de manera trepidant al conte. Una desgràcia que pot tenir a veure a passar fred, quelcom que se soluciona donant una manta; o amb l'arribada d'una tempesta, quelcom que requereix la construcció de cases noves de formigó. Aquesta solidaritat individual (gairebé podríem parlar d'hiperactivitat solidària) té molt a veure amb l'estereotip segons el qual, quan algú té alguna dificultat, se li dóna alguna cosa per cobrir-la i això soluciona el problema. Aquest model de pràctica de la solidaritat segurament té sentit en els contextos de catàstrofe natural en el qual la primera necessitat és un suport per a elements bàsics. Però entendre la solidaritat com un viatge arreu del món en el qual es van trobant persones sense manta, sense menjar, sense casa... i la teva ONG els dóna menjar, els dóna abric i els construeix cases potser és un model d'acció-reacció que podria implicar una reflexió més a fons sobre què vol dir la solidaritat, tot i partir, evidentment, d'un fons positiu. En parlarem al capítol de propostes per educar per a la solidaritat en el qual recordarem que, fins i tot en els casos de desastre natural, un mateix terratrèmol no afecta igual dues ciutats ubicades al Primer o al Tercer Món.

“

Aquesta solidaritat individual (gairebé podríem parlar d'hiperactivitat solidària) té molt a veure amb l'estereotip segons el qual, quan algú té alguna dificultat, se li dóna alguna cosa per cobrir-la i això soluciona el problema.

3.2.

Què vol dir la solidaritat

En segon lloc, es vol destacar que l'acte de solidaritat descrit en els contes implica sobretot tres coses: donar alguna cosa, donar suport a algú o fer alguna cosa per als altres. Així, trobem una solidaritat més vinculada al model tradicional de «donar» diners, joguines, menjar..., però, alhora, models més innovadors que impliquen acompanyar algú i donar-li suport en situacions ben diverses, així com fer alguna cosa per a algú que ho requereix o amb ell. Respecte del model tradicional, el conte *Ajuda a l'Àfrica* n'és un bon exemple. Des de les primeres línies, s'exposa un model de solidaritat arquetípic on entren tots els estereotips: la pena que fan la pobresa i els pobres, la idea d'ajudar-los, la presència del «bon pobre» que amb poca cosa està content i és molt agraït, la situació de la pobresa lluny tant geogràficament com personalment, la bondat de les persones riques que fan favors donant coses pels pobres, etc. Aquest arquetip es plasma, d'una banda, en el rostre dels refugiats sirians i afganesos que viuen el tancament, la perversió dels valors fundacionals i la manca de solidaritat de la vella Europa a Grècia i que s'exposa als contes *El viatge de la Iman* o *Una vida a Síria*. Per exemple, al conte *El misteri de la carta* s'explica la seqüència amb relació a una nena refugiada que rep molt contenta una jaqueta usada de la Blanca, una jaqueta que conté una carta presentant-se i oferint casa seva si mai arriben a Barcelona (aquí trobaríem un pas més en el model tradicional).

D'altra banda, al conte *Em dic X i sóc el fundador d'una organització que s'anomena Regals per a Tots* podem trobar la versió tradicional «pura»: «Tot va començar un dia que vaig veure a la televisió nens pobres que no tenien res per jugar i vaig pensar que podria fer alguna cosa per ajudar-los. Per aquest motiu vaig fundar Regals per a Tots. Molta gent rica fa donacions molt grosses i ens fan un gran favor. De vegades no hi ha joguines per a tothom, però nens i grans les comparteixen i són molt feliços malgrat

“

L'acte de solidaritat descrit en els contes implica sobretot tres coses: donar alguna cosa, donar suport a algú o fer alguna cosa per als altres.

“

L'anàlisi dels contes ens reflecteix una imatge de nosaltres i de les nostres solidaritats que segurament pot ser concebuda, viscuda i practicada d'altres maneres.

els impediments [...]. Vaig poder veure com aquelles persones que no tenien res ho compartien amb mi, que ho tenia tot». El conte, en alguns moments, recull tants tòpics que m'ha recordat el provocador títol d'aquell assaig antropològic sobre les nostres relacions de «solidaritat» amb les societats africanes titulat *Blanco bueno busca negro pobre*¹. Com recollirem a l'apartat final, crec que l'anàlisi dels contes ens reflecteix una imatge de nosaltres i de les nostres solidaritats que segurament pot ser concebuda, viscuda i practicada d'altres maneres.

Voldria fer ara menció del conte *La solidaritat*, que podríem dir que segueix la màxima «la solidaritat ben entesa comença per un mateix». En un colpidor conte sobre la guerra i l'esclavitud infantil, un infant escriu: «Ell i el seu amic intentaven reunir gent disposada a ajudar-los a desmantellar aquella organització [de criminals que explotaven infants en una plantació]. Tots junts van decidir provocar un gran incendi que es veies per tot arreu perquè la policia els anés a socórrer». En aquest conte, tot i que al final, després de l'autoalliberament dels infants esclaus, un centre d'acollida fa bé la seva feina i una família adopta els dos amics protagonistes de la història, es fan sobretot dues coses: assenyalar drames humans terribles com la guerra, el tràfic de persones, l'esclavisme infantil, etc., i, alhora, ressaltar com les persones a qui passa això poden tenir opcions de sortir-se'n des d'una actitud activa, col·lectiva i audaç. Em sembla interessant que la proposta de l'escola d'escriure sobre solidaritat ressoni en aquest nen o nena amb relació a situacions difícils, d'una banda, però que, de l'altra, no obliidi l'esperança que aquestes situacions puguin ser superades. Tot i no ser un conte sobre la solidaritat en un sentit estricte, em sembla un gran conte que se centra alhora en la denúncia i l'esperança col·lectiva, dos valors centrals que enriqueixen una visió més tancada de la solidaritat centrada fonamentalment amb el «donar a qui no té».

1. PEARY, D. (2011). *Blanco bueno busca negro pobre. Una crítica a los organismos de cooperación y las ONGs*. Barcelona, Roca Editorial.

3.3.

Qui rep la solidaritat

Quan analitzem, en tercer lloc, qui és aquest «algú», aquestes persones que reben la solidaritat dels infants descrita als contes, ens trobem amb un doble focus. D'una banda, la solidaritat és quelcom que sobretot es fa amb l'entorn proper: família, amistats, poble o ciutat; o bé, de l'altra, quelcom que es fa lluny, amb persones que viuen situacions de dificultat al Tercer Món. Ho podem observar al llarg dels diferents contes citats en aquest text. En canvi, la dimensió del Quart Món, entesa com les realitats de pobresa i exclusió social a casa nostra, ha quedat força amagada en els contes, malgrat algunes excepcions interessants. Així, per exemple, al conte *El dia de Reis* s'explica que tota la família «van anar a l'hospital i van anar a la planta dels nens. A més dels nens que va veure en Pau n'hi havia molts més a l'hospital i la majoria tenien coses molt greus. I a cada nen li donaven dos o tres regals. Quan els donaven els regals, la cara dels nens canviava i es posaven molt contents. En Pau i en Pol també estaven contents perquè estaven sent solidaris». Més endavant també s'explica que «la mare va pensar que també podria ser útil repartir tota aquella roba que ja no es posaven i així ho van fer. Van omplir una gran bossa i la van portar a l'església del barri perquè la repartís entre la gent que ho necessita». En aquest cas concret, el Nadal apareix com el marc ideal per a una solidaritat amb les persones properes que també requereixen ajuda com ara els infants hospitalitzats o persones empobrides sense roba. Un altre conte que cal destacar en aquest àmbit és *D de Deian*. El tipus de suport, acompanyament i acollida que fan els nens i nenes d'una classe al seu company amb discapacitat és molt potent, precís i pertinent. I el fet que no sigui viscut amb condescendència sinó com un deure que s'acompleix amb alegria és quelcom rellevant. La solidaritat envers els companys amb dificultats, discapacitats, etc., també ha estat ben present en els contes d'enguany i, sovint, de maneres ben interessants:

“

En canvi, la dimensió del Quart Món, entesa com les realitats de pobresa i exclusió social a casa nostra, ha quedat força amagada en els contes.

entenent que la solidaritat envers aquests col·lectius implica també molts aprenentatges i millores per als «solidaris».

També em sembla interessant destacar que, malgrat que no hagin estat molt nombrosos, aquest tipus de contes atents a la realitat del Quart Món, infants amb discapacitat, etc., presenten actituds solidàries compromeses i amb implicació personal. En alguns contes, com els precedents, els infants que esdevenen solidaris amb els propers provenen d'entorns benestants i descobreixen la pobresa o la solitud a vegades mig per casualitat i volen millorar-la de manera personalitzada i concreta. En altres casos, com en el conte *La història de l'Ariadna*, el mateix infant ha viscut una infantesa de privacions i, per algun motiu sovint mig màgic, acaba esdevenint algú amb recursos que no oblidia el seu passat i vol ser solidari amb les persones que viuen el que ell o ella va viure. Així, per exemple, en aquest conte s'explica que «l'Ariadna li va comentar que ho va passar molt malament quan ell no hi era perquè els seus pares van morir i que ella volia fer una ONG per ajudar tots els pobres perquè ningú no ho passés tan malament com ho havia passat ella. Entre els dos van pensar gravar l'Ariadna dient el següent: “Vull fer una ONG per poder protegir els pobres de la mort, donar-los una feina, un habitatge digne, i, el més important de tot, donar-los menjar i no tan sols als pobres de la ciutat, sinó també a la gent de l'Àfrica”. Jo de petita era pobra i els meus pares van morir de gana perquè no teníem una llar ni menjar, tampoc no tenien una feina. Si us plau, ajudeu-nos». No puc deixar de destacar com aquí l'autor o autora del conte utilitza YouTube com a plataforma per fer la crida solidària (res de cartes, cartells, correus electrònics o webs) i que, gràcies a esdevenir un youtuber famós, poden recaptar molts diners per a la solidaritat. Sense demanar-ho, els infants i adolescents estan introduint el que podríem anomenar «noves estratègies» per a la solidaritat, que, segurament, a les persones de més de 40 anys ni ens passarien pel cap.

“

Els infants i adolescents estan introduint el que podríem anomenar «noves estratègies» per a la solidaritat, que, segurament, a les persones de més de 40 anys ni ens passarien pel cap.

Malgrat això, també alguns contes vinculats a la solidaritat amb el Quart Món tenen els mateixos deixos de moralitat amb el «pobre bo» que els que se situen en contextos del Tercer Món. Així, en un dels contes s'explica que una vegada una nena va demanar diners a la mare per donar-los a un pobre. I la mare li va proporcionar només monedes de cèntims. Més endavant, se'l va tornar a trobar i «el menjar que havia comprat de casa i els entrepans li va donar al pobre, que es va posar igual de content que feia uns quants anys. Va fer la mateixa cara de felicitat. I el pobre li va dir:

— Moltíssimes gràcies, ets molt bona persona.

I ella li va contestar:

— I tu ets una persona molt agraïda, m'has dedicat el mateix somriure i mostrat la mateixa alegria quan t'he donat 1 cèntim que quan t'he donat 2 euros.»

Així, algunes de les actituds solidàries més paternalistes vinculades a la imatge mítica del «pobre bo» i que no es pregunten per les causes de la pobresa a casa nostra també apareixen en els contes, igual que en el cas de la solidaritat llunyana. Vegem ara les motivacions que apareixen en els contes com a motor de la solidaritat.

“

Algunes de les actituds solidàries més paternalistes i que no es pregunten per les causes de la pobresa a casa nostra també apareixen en els contes.

3.4.

Quines motivacions tinc per ser solidari

En primer lloc, la solidaritat es fa amb relació a algun tipus de «norma» que diu que «s'ha de ser solidari». De lluny, aquesta ha estat la motivació més nombrosa en el conjunt de contes. Com s'explica en un dels nombrosos contes titulats *La solidaritat*: «Ens hem d'ajudar els uns als altres i així tot aniria millor». Després, tant els arguments de l'empatia (ho faig per als altres, perquè no m'agrada que pateixin, etc.) com els «egoistes positius» (ho faig perquè em sento bé essent solidari) comparteixen aproximadament la mateixa importància. Finalment, l'argument «avui per tu i demà per mi», és a dir, la motivació solidària vinculada al fet que a mi també m'agradaria que m'ajudessin si ho necessités, no ha estat gaire present als relats presentats al concurs.

Un primer exemple de les motivacions més presents en les narracions dels infants és el conte *Recepta per un món més solidari*, que conclou dient que aquesta recepta té els ingredients següents: «Respecte als que m'envolten, ajudar els altres, saber compartir el que tenim i companyonia». Un altre exemple d'aquest tipus de motivacions d'empatia és el cas del conte *Una alumna diferent*, en el qual es diu: «Com que la Sika era molt bona nena pel que parlava i tot allò, em feia molta llàstima que la seva mare es quedés a l'atur». L'argumentari del seu autor o autora em suggereix dues reflexions. La primera és que l'empatia o la llàstima són, sovint, el primer esglaó de la solidaritat. Tot comença per alguna cosa que ens toca la pell i ens «obliga» a donar una resposta de fraternitat, de suport a una altra persona. La segona és el problema que vincula solidaritat amb «bon comportament». La pregunta és evident: només cal ser solidaris amb els que es comporten bé, amb les persones simpàtiques i agradables? No tenen dret a la solidaritat els mal educats, els grollers, els bruts o els penques? Aquest tipus de preguntes podrien ser, sens dubte, un bon camí educatiu per seguir aprofundint en

“

La pregunta és evident: només cal ser solidaris amb els que es comporten bé, amb les persones simpàtiques i agradables? No tenen dret a la solidaritat els mal educats, els grollers, els bruts o els penques?

la solidaritat amb els infants i joves una vegada aquesta flama s'ha encès amb relació a quelcom concret del seu entorn proper.

Quan parlem de la solidaritat com a empatia, el conte *Les paraules anònimes* la recull d'una manera global. Parla del procés d'acolliment, suport i millora d'un company de classe tartamut des que és vist i tractat només amb relació al seu defecte fins que és acollit i valorat com a gran inventor d'històries. I gràcies a això, va deixant de ser tartamut. També respecte a l'empatia, un altre dels relats titulats *La solidaritat* la defineix d'una manera molt precisa i madura com «el sentiment que ens fa actuar de manera instintiva quan veiem situacions de patiment ja siguin dins del nostre cercle familiar i social com fora, quan veiem situacions que es produeixen en altres llocs del nostre país i a la resta del món». Però en aquest conte es va fins i tot més enllà i s'explica que «solidaritat és un concepte relativament nou que abans quedava englobat en altres termes com el de caritat i benevolència [...]. Avui el que ajuda se sent responsable de l'altre i de la seva situació». I fins i tot, la reflexió d'aquest text, que no té format de conte, arriba a parlar que «tot i que la solidaritat va dirigida principalment a les persones, també és important ser solidari en la protecció del medi ambient». Com a cas atípic, aquest nen o nena situa la solidaritat un pas més enllà afirmant que «no és suficient donar peixos, cal també ensenyar a pescar». Malgrat que es pugui objectar que, en realitat, la solidaritat no hauria de ser ni una cosa ni l'altra, sinó sovint permetre que cadascú construeixi les seves canyes i pesqui com vulgui, crec que en el marc d'un conte infantil aquesta frase implica entendre que la solidaritat té a veure a apoderar l'altre per tal que, en el futur, no li calgui aquest suport. En l'apartat de pistes educatives reprendrem arguments que aquest noi o noia ja ha posat damunt la taula de manera molt intel·ligent.

“

Aquest conte implica entendre que la solidaritat té a veure a apoderar l'altre per tal que, en el futur, no li calgui aquest suport

3.5.

Quines conseqüències té, per als altres i per a mi, ser solidari

Han estat dues les conseqüències més presents als contes quan ens fixem en les implicacions que té la solidaritat. En primer lloc, la idea que, amb la solidaritat, la persona o persones que la reben se senten millor, estan més bé i són més felices. Com s'exposa en un altre dels contes anomenat *La solidaritat*: «Ens han donat les gràcies per aquest gran favor que els hem fet i si tornem algun dia ens convidaran amb els braços oberts». També trobem l'argument contrari que parla d'un model de solidaritat en el qual especialment les persones solidàries obtenen el benestar i la felicitat. En el conte *Una família solidària*, un infant ens explica la idíl·lica realitat d'una parella de Barcelona que un dia fan un viatge a l'Àfrica on coneixen la feina d'un metge amic seu que els colpeix. Com exposa el conte: «A partir d'aquell moment, la vida d'en Joan va començar a canviar, tenia un projecte nou i el primer que havia de fer era aconseguir diners. Va començar venent el seu cotxe i tots els capritxos i fins i tot es va canviar de pis [...]. Finalment en Joan i la Neus van decidir deixar la seva vida de luxe i quedar-se a viure a Malabo. És curiós que en Joan i la seva família decidissin deixar la seva vida anterior, una casa gran, un cotxe ràpid i molts diners per ajudar la gent necessitada, però van veure que sent solidaris eren més feliços». Aquest relat ens remet a la idea dels «diversos viatges vitals» que Zygmunt Bauman situa com una de les realitats de la modernitat líquida. Persones que, per diversos motius, canvien de residència, de feina, d'entorn..., i viuen, de fet, més d'una vida. En el conte presentat, aquesta motivació és la solidaritat. Conèixer altres realitats materialment no tan luxoses implica, en aquest cas, obrir una nova vida vital que els porta a una felicitat diferent. El que em sembla més rellevant és que el conte, sense dir-ho explícitament, permet al lector entendre que en les realitats «que necessiten ajuda» hi ha alguna cosa més que dèficits, problemes,

“

La «solidaritat intercanvi» es basa en el descobriment que tothom és necessari i alhora tothom necessita dels altres.

mancances i dificultats. Mentre que el que més endavant categoritzaré com a «solidaritat puntual» només veu en l'altre algú que necessita i que requereix el meu donatiu, suport o ajuda, la «solidaritat intercanvi» es basa en el descobriment que tothom és necessari i alhora tothom necessita dels altres. Concretament, d'aquells qui ajudo i de la realitat «ajudada» en puc aprendre a ser feliç d'una altra manera més profunda. De manera arquetípica, els protagonistes del conte són persones que viuen la màxima felicitat consumista aquí, però que quan descobreixen la felicitat del vincle, de l'intercanvi, d'allò comú, ho deixen tot i se n'hi van. Aquí, ser solidari ja no és (només) quelcom que es fa «per als altres». Sinó també quelcom que m'aporta i m'omple prou per dedicar-m'hi malgrat les pèrdues en el terreny material. Aquí, la solidaritat és més un sentit de vida que un acte d'altruisme simple i unidireccional. Reprendrem aquestes interessants reflexions dels contes a l'apartat final sobre educació i solidaritat.

En tercer terme, trobem l'argument d'una solidaritat que implica un món millor. Em sembla interessant destacar que aquest argument que vincula la solidaritat a una dimensió col·lectiva mostra, a parer meu, una gran maduresa dels infants, que són capaços d'entendre que les accions solidàries concretes no tan sols poden transformar realitats personals, sinó que també estan vinculades a l'anhel d'un món més just per a tothom. És un argument, d'altra banda, molt present en el discurs i les preocupacions infantils i al qual, les persones adultes, sovint no parem prou esment. Com s'explica al conte *Una alumna molt especial*: «Ser solidari no és una obligació però és una manera de contribuir a fer un món millor». En alguns casos hi ha contes que destaquen que ser solidari també implica un reconeixement social cap a la persona que l'exerceix i, finalment, en un petit nombre de casos, es fa menció dels peatges o del preu de la solidaritat que un mateix ha de pagar per fer-la. Vegem-ne un exemple.

“

Les accions solidàries concretes no tan sols poden transformar realitats personals, sinó que també estan vinculades a l'anhel d'un món més just per a tothom.

Un dels contes rebuts és paradigmàtic del joc de perspectives sobre qui fa i qui rep la solidaritat i qui guanya i qui hi perd en cada cas. En aquest interessant i emocionant text, titulat Història d'una adopció: Amir i Charlotte, es relaten els mateixos fets relacionats amb l'adopció per part d'una família anglesa d'un infant orfe del Pakistan (l'arribada, el primer Nadal, etc.), des del punt de vista de la «germana acollidora» i de l'infant adoptat. Aquí es pot veure de manera molt definida com el mateix fet no implica necessàriament la mateixa experiència per part de tots els membres de la família. Especialment interessant és la idea que la solidaritat té guanys i pèrdues. En un moment del conte, la germana acollidora diu: «Com que sóc tan bona persona, el vaig posar al corrent de qui era el Pare Noel i el vaig deixar bocabadat». Així, el conte deixa ben clar que una de les conseqüències de la solidaritat pot ser el fet de sentir-se bé, a gust amb un mateix, content de ser bona persona..., gairebé encantat d'haver-se conegut! Però és interessant perquè el gust de la solidaritat en el cas de la germana no és totalment dolç. Així, en un altre moment en què els progenitors deixen que l'infant adoptat triï l'arbre de Nadal i n'escull un de petit, la germana pensa: «Com una traïció d'aquelles que no es perdonen fàcilment, els pares li van fer triar l'arbre a l'Amir. I com que ell és tan baixet, en va escollir un de petitíssim. Quina empipada vaig agafar!». Tot i que el conte acaba bé, amb l'Amir encaixant molt bé amb tots els membres de la nova família, aquest fragment del text ens indica que la solidaritat no és un acte «neutre», ni fàcil, ni només vinculat a un «donar quelcom» sense una implicació personal. El conte planteja el debat sobre si aquelles solidaritats més potents, més de fons, requereixen un preu o un peatge que han de pagar les persones que l'exerceixen. Un debat que em sembla rellevant.

“

Els infants saben bé que no totes les solidaritats són iguals i que no és una realitat «plana».

És interessant veure com aquesta dimensió de complexitat i de contrapartides a una solidaritat més intensiva i més implicada també és present en altres contes. Crec que això ens indica que els infants saben

bé que no totes les solidaritats són iguals i que no és una realitat «plana». Que unes solidaritats, les més unilaterals, tenen efectes més baixos però alhora també requereixen implicacions personals menors. Mentre que, per contra, aquelles solidaritats que generen més impactes i transformacions en la vida de les altres persones passen, irremeiablement, per canvis en la pròpia vida. En el conte anomenat *La vida de la Laura i en Wili*, que tracta d'un infant del Tercer Món que va d'acollida estiuenca a una casa catalana, plantejat en termes tradicionals, s'és plenament conscient d'aquesta equació que diu: més solidaritat requereix més implicació personal. I com, precisament per aquesta consciència dels preus de la solidaritat, l'autor o autora se n'allunya:

«(Wili) Allà no podem fer res. Només ens morim de gana i ho passem molt malament, m'agradaria poder quedar-me molt més temps aquí o tota la vida si fos possible...

(Laura) Ho sento molt.

(Wili) No passa res, canviem de tema...»

Tot i que al final el conte acaba amb una mena d'adopció, el que em sembla interessant destacar és la lucidesa de l'infant a l'hora de valorar els diferents graus de solidaritat i les seves conseqüències. No és el mateix acollir un nen o nena un mes a l'any (com fan inicialment al conte) que per sempre. No és el mateix ajudar un infant simpàtic i agraït que un de malalt o rondinaire. I això es reflecteix en molts contes, especialment dels infants més grans. Uns contes que, com a persones adultes, també ens obliguen a conjugar el plural de la solidaritat en solidaritats. No totes són el mateix. I no totes impliquen el mateix per a la persona que fa l'acte solidari. Això ens pot ajudar molt a plantejar debats sobre el que esquemàticament més endavant plantejaré com una solidaritat unidireccional, superficial, simple i sense implicacions/conseqüències i una altra de bidireccional, profunda, complexa i amb implicacions personals. Més endavant reprendrem aquest debat, però abans ens aturem a veure com defineixen la solidaritat els infants.

“

Uns contes que, com a persones adultes, també ens obliguen a conjugar el plural de la solidaritat en solidaritats.

3.6.

Definicions de solidaritat

“

Fer-se solidari amb algú o amb alguna causa no significa originàriament donar una ajuda, sinó comprometre's i compartir la sort d'aquell amb qui em faig solidari.

Etimològicament, solidaritat ve de *in-solidum*, que a més de ser una moneda d'or de valor «immutable» (sòlid) també pot ser el procés pel qual s'uneixen inseparablement els destins de dues o més persones, físiques o jurídiques. Així, ser o fer-se solidari amb algú o amb alguna causa no significa originàriament donar una ajuda, sinó comprometre's i compartir la sort d'aquell amb qui em faig solidari. La configuració actual del concepte a casa nostra té molt a veure amb l'herència de la idea cristiana del lliurament i l'ajuda a l'altre, especialment al pobre. El debat dels límits entre conceptes com caritat, fraternitat, altruisme i solidaritat no sempre és clar.

Per fer una primera aproximació, podríem dir que la solidaritat té dues arrels: d'una banda, la de la caritat cristiana, que tenia en l'ajuda al necessitat concret i visible la seva cara més rellevant; quelcom que també recull l'ideal laic de l'altruisme, la preocupació per l'altre que requereix ajuda. I de l'altra, la fraternitat, com a concepte sorgit de la Revolució Francesa que ha estat més emprat al llarg de decennis per part del moviment obrer i dels moviments populars com a reivindicació de la germanor i el suport universal entre les persones (obreres i camperoles) de tots els països per assolir un món més just per a tothom.

De l'articulació d'aquestes dues arrels en sorgeixen moltes definicions de solidaritat que estarien en el continu entre una ajuda concreta, personal i puntual a una persona que ho requereix, fins a arribar a l'altre extrem on allò rellevant és el qüestionament de les estructures que generen les desigualtats i les injustícies. Entremig, desenes d'aproximacions que articulen les dues arrels de maneres diverses. Per exemple, en un altre dels diversos contes titulats *La solidaritat* es parla que «la solidaritat és ajudar els altres sense esperar res a canvi»,

o en un altre amb el mateix encapçalament, es diu que «un món sense solidaritat és com una habitació plena de gent interessada», amb la qual cosa situa, de manera antagonista, solidaritat i interès, solidaritat i benefici propi. Si fem un «mapa» de les definicions més explícites que han sortit als contes, podem trobar quatre grans aproximacions al concepte de solidaritat:

a)

El primer vincula la solidaritat a fer quelcom desinteressadament. És un dels arguments més habituals en els contes i té cites que el sintetitzen, com ara «solidari és quan una persona ajuda algú sense demanar res a canvi i ho fa amb tot el cor» o « ser solidari és ajudar els altres i col·laborar-hi des de l'amistat i sense esperar res a canvi».

b)

Un altre argument molt present en desenes de contes és aquell que podem resumir amb la frase extreta d'un dels textos: «Ajudar els altres ens ajuda a nosaltres mateixos». D'alguna manera, el que crec que volen dir aquest segon grup de definicions és que «ser solidari no solament és per una època de l'any sinó que també és ajudar els amics, els companys i les persones més properes», ja que «si ens ajudem i treballem junts tenim més oportunitats de sobreviure i de ser tots més feliços». Així, a un cantó de la balança podem veure que «és molt maco ajudar» i que «la solidaritat dóna felicitat». Però també hi ha desenes de contes que fan virar una mica aquest argument cap a la «solidaritat egoista», com ara quan diuen que «la solidaritat és un sentiment que tothom hauríem de tenir present al llarg de la nostra vida, mai no sabem si el necessitarem». En molts casos, els infants ens recorden que «moltes vegades tot allò que tu dónes sempre et torna. Si dónes amb el cor sempre rebràs amb el cor dels altres». Un argument que, portat a l'extrem, arriba a poder dir: «Jo només ajudo la gent perquè m'agrada i em fa sentir feliç».

c)

Un tercer grup de definicions de la solidaritat és aquell que fa un pas més i que l'entén com quelcom que va més enllà de fer alguna cosa per als altres de manera desinteressada (a) i que fer això també em beneficia a mi (b). En aquest tercer grup, s'entén que «la solidaritat no és tant ajudar els pobres, sinó la col·laboració, el respecte, l'amistat...». Així, la solidaritat «és el que ens uneix com a persones» a partir de «petits, grans actes solidaris». Uns actes que demostren que «la unió fa la força».

d)

Finalment, en el quart i darrer grup de definicions hi trobem les més «avançades», que ja consideren la solidaritat des d'un punt de vista més global, més complex i més polític. Així, aquestes desenes de contes, com el d'*El molinet de la Paula*, entenen que «si tots compartim el que tenim a ningú no li mancarà res». I que, per tant, no cal ser el «ric» del poble per ser solidari, ja que «de vegades qui menys té és més solidari». D'alguna manera, en aquestes definicions hi ha altres preguntes implícites com la que es planteja en aquesta frase: «No és just que el lloc del teu naixement condemni el teu destí». Com veiem, temes d'igualtat, justícia i fraternitat van emergint en aquest grapat de contes on la solidaritat s'entén des d'un punt de vista més complex, global i estructural.

Quan parlem de definicions de solidaritat des del punt de vista dels adults, també podem trobar diferents arrels i dimensions que cal tenir en compte. Per exemple, es pot definir la solidaritat dient que implica «compartir per tal que tothom tingui el necessari per viure», una idea força present en diversos contes. En aquesta aproximació, es veuen reflectides les dues arrels mencionades abans, ja que parla alhora d'un compartir concret, però amb un lliandar prou alt perquè hi acabin entrant anàlisis sobre les causes de la pobresa i de la injustícia: per què uns tenen més que els altres? Què podem fer per equilibrar-

ho? Quin paper hi tinc jo i els altres en això?, etc. A més, aquesta definició de solidaritat com a compartir evita la idea de «donar allò que em sobra» o d'«almoïna» i situa l'acció en una relació més horitzontal, col·lectiva crítica i amb visió global. Si volem anar més enllà i amb relació als contes amb una aproximació més «política», es pot estirar el fil de la solidaritat i posar-la en relació amb el bé comú, a evitar les injustícies socials i a tenir cura de les vides humanes i del planeta. Així, en el continu entre donar quelcom concret i de manera puntual i la lluita per la justícia i els drets de les persones, podem trobar una gran diversitat de propostes, amb arrels diverses i plurals.

Com han expressat molts de contes recollits, ser solidari arrenca de l'empatia, de la capacitat humana de posar-se al lloc de l'altre que pateix o té necessitats bàsiques no cobertes i donar-hi algun tipus de resposta. Tot això, en alguns casos aquesta empatia (més «bàsica») també està acompanyada pel sentiment d'injustícia. La resposta solidària, en funció de la seva arrel pot ser, com hem vist, des de donar quelcom concret i puntual fins a treballar per eliminar les causes que provoquen aquella situació d'injustícia. En aquesta línia, una altra aproximació a la solidaritat que relligaria els dos vessants exposats seria, segons l'actual papa, Francesc I, «el reconeixement pràctic de l'obligació natural que tenen els individus i els grups humans de contribuir al benestar dels que tenen a veure amb ells, especialment dels que tenen més necessitat». Una definició que acostia la solidaritat a l'altruisme, a una relació atenta amb l'altre i les seves necessitats sense oblidar la dimensió de benestar bàsic com a dret personal i col·lectiu, com a element de justícia social.

“

Es pot estirar el fil de la solidaritat i posar-la en relació amb el bé comú, a evitar les injustícies socials i a tenir cura de les vides humanes i del planeta.

3.7.

Conclusions dels contes

En general, doncs, els nens i les nenes conceben, practiquen i motiven la solidaritat als contes des de posicions diverses, tot i que comparteixen àmpliament les visions vinculades al suport, l'empatia i el deure moral de l'ajuda. La solidaritat, com a nivell general de la nostra societat, és vista com a quelcom clarament positiu, tot i que no falten els que assenyalen que ser solidari pot implicar pagar un preu o pot fer-se per assolir un reconeixement i un benestar «egoistes». En tot cas, les pràctiques solidàries són quelcom ben present en l'imaginari infantil i són vistes i viscudes com un valor important, positiu i que val la pena practicar. Quelcom que, a parer meu, reflecteix i recull, com dèiem a l'inici, la realitat d'una societat, la catalana, que té una llarga tradició i un ampli espectre de solidaritats que van des de la caritat més concreta, puntual o quotidiana, fins a la denúncia de la vulneració de drets bàsics com l'habitatge, l'alimentació, els subministraments o la calefacció. Crec que la riquesa i la diversitat de solidaritats presents als contes són un gran punt de partida per seguir treballant educativament aquests temes a casa i a l'escola, tal com es proposa a l'apartat 6. Abans, però, fem un breu repàs a alguns dels cantons foscos de la solidaritat que també han emergit als contes i que, crec, són molt rellevants i també un gran recurs didàctic per educar per una solidaritat «millor».

4.

El lado oscuro de la solidaritat ²

4.1.

Què entenem per *lado oscuro*?

“

Veure tots aquells elements que, sota l'etiqueta de «conte solidari» no hi tenien gaire a veure, parlen d'una «mala» solidaritat o, fins i tot, podríem considerar que en són contraris.

En aquest apartat volíem veure tots aquells elements que, sota l'etiqueta de «conte solidari» no hi tenien gaire a veure, parlen d'una «mala» solidaritat o, fins i tot, podríem considerar que en són contraris. Així, aquests contes parlen majoritàriament d'aventures en les quals el protagonista i els seus amics han de superar dificultats i passen diverses peripècies, generalment amb un contrincant a batre, i de les quals s'acaben sortint. Hi ha històries de pirates a la recerca d'un tresor; d'infants perduts en un bosc perseguits per bruixes, marcians i dolents en les quals sovint algun altre personatge fantàstic (o no) els ajuda a sortir-se'n. És interessant veure com, d'acord amb les opinions de les persones que cada any llegeixen els contes, es tracta d'una mena d'històries que inevitablement es troben a cada convocatòria, independentment de la temàtica. Em sembla molt interessant que alguns infants, quan els convidem a escriure, prioritzin el que a ells els interessa per sobre del tema de la convocatòria. Això implica que els nens i nenes tenen temes, idees i criteri. Tot i que segurament hi ha molts centres que promouen i treballen per acompanyar la creativitat i els interessos dels infants, que aquests infants parlin sistemàticament de temes que «no toquen» potser ens revela la importància d'estar més atents a aquests interessos i criteris tant des del punt de vista de la convocatòria com del treball

2. Al llarg de tot el text, però especialment en aquest apartat, vull deixar constància del meu agraïment als lectors Joan Mañas i Ester Obiols. La seva ajuda ha estat primordial a l'hora d'obtenir informació rellevant per a l'informe.

d'acompanyament que els docents fan. Enguany, més d'un 10 % dels 1.021 contes rebuts estaven «fora de tema». A més, ja que l'any passat el tema dels contes eren els avis, enguany hi ha hagut una colla d'infants que han escrit històries sobre la gent gran. Moltes, amb un esquema similar a aquest: l'infant protagonista troba, coneix o cerca un avi, i cada dia busca un moment per anar-li a explicar històries (els nens als avis i no a l'inrevés!) i s'acaba creant un lligam d'afecte entre ells. El que em sembla curiós d'aquests contes és que majoritàriament són els nens els qui entretenen els avis amb les seves històries, que d'altra banda ells escolten encantats. Com en el cas del conte *La residència*, en el qual la protagonista «volia explicar noves històries als avis i àvies. Els contes de la Martina eren interessants i emocionants, i els avis, la majoria de vegades, es quedaven bocabadats i al·lucinats de com n'eren, d'impressionants, les històries de la Martina».

Segurament, els nens i nenes que els van escriure van veure una vinculació entre els temes dels avis i el de la solidaritat, ja que això d'anar a la residència a explicar contes pot ser vist també com un acte solidari. En altres casos, com en els contes *La meva àvia Mercè* o *L'hort del besavi*, els textos exposen, de manera històrica, tendra i costumista, la vida dels avis de fa alguns anys o anècdotes seves. Com va quedar reflectit a l'anàlisi de l'any passat dels contes sobre els avis i àvies³, aquest és un tema molt rellevant per als infants del nostre país. Vegem ara per acabar l'anàlisi de tres dimensions d'aquest lado oscuro relacionats amb el propi patiment, el model «ric que salva el pobre» i la solidaritat viatgera i aventurera.

3. CARDONA, V. I GRUP D'INVESTIGACIÓ EN INFERMERIA, EDUCACIÓ I SOCIETAT (2015). *Valors que aporten els avis i les àvies*. Barcelona, Editorial Mediterrània.

4.2.

El dolor i el patiment (propis)

És interessant veure com, quan es pregunta per la solidaritat, poden aparèixer contes que en realitat parlen del patiment i el dolor. Del propi. Per exemple, en el cas del conte *La història fantàstica*, es reproduïx l'esquema del clàssic conte de R. Dahl *Matilda*. Com exposa el seu autor o autora: «La seva mare era molt poc considerada, només pensava en la bellesa. El seu pare es dedicava a reparar cotxes, més que res era un estafador de cotxes. El seu germà, en l'únic que pensava era a empipar la seva germaneta petita». Al final, i després del periple de la conversió en bona persona de la mala mestra a qui els pares havien abandonat la seva filla, la solidaritat apareix de manera tangencial amb relació a uns infants pobres que se salven gràcies a una nova feina del seu pare.

Em sembla interessant entendre que els infants són, en contra de la imatge construïda des de la modernitat, éssers que (també) pateixen. Així, la solidaritat ha donat peu al fet que, alguns infants, puguin expressar en contes que hi ha nens i nenes (potser ells mateixos?) que no poden viure la infantesa d'acord amb els cànons socialment establerts, que, com dèiem a la introducció, normativitzen i vinculen aquesta etapa als «gustos dolços» del joc, del riure, de la colla, de la despreocupació... Però no totes les infanteses són iguals. I algunes són ben desiguals. I la infantesa que pateix per malaltia, pobresa, exclusió del grup, fracàs escolar, assetjament escolar, etc., és tan real com l'altra, però sovint no li donem veu perquè no es correspon amb el que «s'hauria d'esdevenir» en aquesta etapa. El patiment, el dolor, l'exclusió..., són motius que han sortit en alguns contes sota el paraigua de la solidaritat. Així, un dels cantons foscos més rellevants de la solidaritat és que implica, tant en els altres qui ajudem com sovint en un mateix, la presència de patiment, malestar, abandonament, abusos, mancances materials i relacionals, etc. En un país en el qual prop d'un terç dels

“

No totes les infanteses són iguals. La infantesa que pateix per malaltia, pobresa, exclusió del grup, fracàs escolar, assetjament escolar, etc., és tan real com l'altra, però sovint no li donem veu perquè no es correspon amb el que «s'hauria d'esdevenir» en aquesta etapa.

“

En un país en el qual prop d'un terç dels infants viuen en famílies que estan per sota del llindar de la pobresa em sembla positiu i normal que emergeixin contes que exposen un cantó fosc de la realitat social i de la infantesa que em sembla molt important que sempre es tingui en compte.

infants viuen en famílies que estan per sota del llindar de la pobresa em sembla positiu i normal que emergeixin aquests tipus de contes. Són contes que exposen un cantó fosc de la realitat social i de la infantesa que em sembla molt important que sempre es tingui en compte, evitant de caure en la temptació d'entendre la infància només amb relació al «planeta piruleta» i no veient i sobretot no volent mirar tot allò de fosc que, en massa casos, també s'esdevé.

Una variant d'aquesta visibilització del patiment ve donada pels contes d'animals que pateixen, especialment gossos. La idea és que, com en el cas del conte *Cinc gossets perduts enmig del bosc*, «ens van agradar tant els gossos que un dia vam anar a la gossera i vam ajudar gossos sense família. Tots aquells gossos que havíem passejat ens els van regalar». El conte *La història de la Laia*, com el conte *En Fog*, acaba amb un eslògan prou clar: «No compris, adopta. Hi ha molts gossos i gats esperant que algú els cuidi o els doni una segona oportunitat». Quelcom que també assoleix el gos protagonista del conte *Cockie el gos adoptat*. En tots aquests contes, l'animal (si és un gos, es diu Toby en un 80 % dels casos!) esdevé algú que desvetlla la solidaritat de l'infant que se'n fa càrrec (o com a mínim diu que així serà). L'empatia cap als animals, i més cap als que pateixen, són abandonats o maltractats, és un element clàssic de la infància i en els contes sobre la solidaritat era força previsible que aquesta dimensió hi fos present.

4.3.

El ric que salva el pobre

Vinculat al tema ja encetat amb el text que recordava l'esquema «blanco bueno busca negro pobre», hi ha contes que parlen de la solidaritat des d'aquesta perspectiva d'algú ric i bo que en salva un altre de pobre i desgraciat. El conte arquetípic seria el de nens rics que troben un pobre pel carrer i se l'enduen a viure a casa amb la seva família. Sovint, els seus pares, tot i ser rics, no els volen d'entrada però els infants els acaben convencent. En aquest cas, el relat típic d'aquesta realitat és la pel·lícula *The blind side*, protagonitzada per Sandra Bullock, en la qual una família rica acull a casa seva un noi afroamericà. Aquest procés acaba molt bé i al final el jove arriba a la universitat convertit en el tercer fill de la parella. A la pel·lícula, malgrat que els barris pobres de la ciutat hi apareixen amb freqüència mostrant la seva cara més crua de marginació, tràfic de drogues, abandonament dels fills, alcoholisme, etc., no es pregunta en cap cas per què aquesta parella és immensament rica i a l'altra banda de la carretera hi ha milers de persones immensament pobres. La solidaritat — i els contes dels infants no en són, evidentment, una excepció — ha estat utilitzada al llarg de la història sota diferents noms (caritat, ajuda, etc.) com a marca d'una indubtable bondat personal, però que, en versions més elaborades que debatrem a l'apartat següent, també hauria de permetre ser un fil que porti a les preguntes per les causes de les desigualtats.

Un dels exemples més notables d'aquesta visió de la solidaritat entesa com el ric que salva el pobre és el conte *Regant Àfrica*. Un nen, en una classe de geografia, descobreix que hi ha regions pobres a l'Àfrica. I aquella mateixa tarda decideix agafar un avió i arribar a aquestes regions habitades per unes persones que no tenen res i que viuen en cabanes en les quals «no hi ha les comoditats d'un llit, però bé, què hi farem, és l'únic que tenim». El resultat final de la seva visita és que els deixa

un aspersor (màgic) que dóna voltes i «les seves gotes s'eixamplen a cada quilòmetre que recorren. Arriben des del Marroc fins a Tanzània». La conclusió és clara: «He salvat Àfrica de la destrucció, de la set, de la fam, de la seva pròpia condemna. El món sencer m'aclama. Sóc... sóc història!». Al final, sembla que ha estat un somni i l'infant torna a recordar des de la classe de geografia que ningú no hauria de patir gana i set pel sol fet de néixer en un lloc pobre. La veritat és que el conte té un punt de fantasia i un molt bon final que ho redimensionen tot, però aquest rol de la solidaritat com a paracaigudes que arriba i arregla tots els problemes em sembla interessant d'analitzar. D'alguna manera, reforça la idea abans expressada d'una solidaritat «helicòpter» i amb una visió etnocèntrica. Una solidaritat que arriba, distribueix uns recursos que són gairebé màgics i que se'n torna per on va venir sense cap mena de vincle amb l'entorn, la comunitat o les causes dels problemes. O pitjor, una solidaritat que, com diu un dels contes, s'entén com «donar el que no vols o el que no t'agrada». Així, un dels *lados oscuros* que hauríem d'evitar en el treball sobre la solidaritat amb l'alumnat és aquell que porta a oblidar les causes que generen la necessitat de solidaritat centrant-se només en el «donar» («solidaritat helicòpter») o la que entén ajudar els altres com donar allò que em sobra o ja no m'interessa. Per dir-ho amb les paraules del cèlebre bisbe brasiler Helder Càmara: «Quan dono pa als pobres em diuen que sóc un sant, però quan pregunto per què els pobres no tenen pa, em diuen que sóc un comunista». És una solidaritat que no implica cap mena de vincle o reconeixement de les persones que la reben i que les situa sempre com a demandants, com a necessitades i només com a receptores d'allò que em sobra i ja no vull, potser no hauria de merèixer rebre aquest nom.

“

Una solidaritat que no implica cap mena de vincle o reconeixement de les persones que la reben i que les situa només com a receptores d'allò que em sobra i ja no vull, potser no hauria de merèixer rebre aquest nom.

4.4.

Solidaritat viatgera i aventurera

Al conte *Aventura entre els arbres*, una nena cau dins d'una cova i no en pot sortir fins que els seus companys troben l'ajuda d'un llenyataire que, després de treure unes grans pedres, obre un boc pel qual surt la Clara. És solidaritat això? És solidaritat no deixar sol un company o companya i anar a buscar ajuda? És solidari el llenyataire que avisat pels infants ajuda a rescatar la nena? O més aviat el conte versa sobre una aventura i prou? Aquesta seria una primera modalitat de solidaritat aventurera sobre la qual, per més interessant que sigui, sorgeixen dubtes de si té a veure sobretot amb la solidaritat o sobretot amb l'aventura. Relacionat amb aquest primer grup, n'hi ha un altre en el qual els protagonistes van a diversos llocs dels cinc continents a ajudar (teòricament). Però més que mostrar de quina manera ajuden, parlen dels llocs que visiten, del que mengen, dels avions que agafen, dels hotels on s'allotgen, de les persones a qui coneixen, de qui s'enamoren..., i s'obliden de parlar de les seves tasques solidàries. Podríem dir que en alguns d'aquests contes «aventurers», a més d'emprar la solidaritat per viatjar, hi ha una certa flaire d'etnocentrisme cultural, sobretot en el cas dels infants que ajuden l'anomenat Tercer Món però des d'un cert punt de superioritat, ja que no ho fan tant pel fet d'anar a ajudar algú que ho necessita, sinó amb aquella actitud més pròpia del passat: «salven» persones inferiors que per si soles no se'n sortirien. Seria un exemple de la «solidaritat del dèficit» de què parlarem tot seguit, en la qual aquesta solidaritat no és quelcom horitzontal, de tu a tu, de poble a poble, sinó que s'exerceix des d'una posició jeràrquica que «salva» l'altre. Com a exemple, podem trobar aquest fragment de conte: «Va arribar a la conclusió que havia de tornar al barri de faveles. Un cop allà, va explicar a la família que tenia molts diners i que pretenia ajudar-los. Els va proposar posar-los en contacte amb l'alcalde de la ciutat per finançar la construcció d'un hospital [...]. Mentrestant,

“

La «solidaritat del dèficit» no és quelcom horitzontal, de tu a tu, de poble a poble, sinó que s'exerceix des d'una posició jeràrquica que «salva» l'altre.

va suggerir als pares del nen que anessin amb ell a Nova York, on coneixia un grup de metges capaços de curar el seu fill». El conte té, com tots, la millor de les intencions i acaba remarcant la importància d'ajudar per sobre de tenir diners. Però em sembla que la manera com es planteja la solidaritat —unilateral, descontextualitzada, entenent els altres només com a mancats, etc.— hauria de fer-nos interrogar als educadors i educadores sobre què entenem nosaltres per solidaritat i com podem treballar-la amb els infants des d'una perspectiva més àmplia. A l'apartat següent hi ha algunes propostes en aquesta línia.

5. Solidaritats: una reflexió conceptual i pedagògica

5.1. Anàlisi de les solidaritats

“

Aquests dos models ideals podrien ser els punts extrems d'un continu que inclou desenes de maneres intermèdies d'entendre i practicar la solidaritat.

En primer lloc, i abans de passar a conèixer algunes de les aportacions conceptuals més rellevants dels darrers temps amb relació al tema, proposo que aprofitem tot l'interessant bagatge dels contes per plantejar de manera esquemàtica els dos models extrems de solidaritat. I per fer-ho, presento un quadre resum d'aquests dos models ideals de solidaritat i unes dimensions d'aquests models que permeten anar pensant en com educar per a una solidaritat de més «qualitat», sense perdre la seva dimensió humana, concreta i empàtica. Així, en el quadre següent, es pot veure, d'una banda, la «solidaritat puntual» i, de l'altra, la «solidaritat intercanvi». Aquests dos models ideals podrien ser els punts extrems d'un continu que inclou desenes de maneres intermèdies d'entendre i practicar la solidaritat.

Solidaritat puntual
<p><i>Unidireccional.</i> Una persona dóna quelcom a una altra, l'ajuda o li dóna suport de manera que no hi ha intercanvi.</p>
<p><i>Superficial.</i> Aquest model només es focalitza a veure l'altre com algú que, per causes sobre les quals no hi ha qüestionament, necessita un cop de mà.</p>
<p><i>Donar-rebre.</i> La solidaritat puntual es fonamenta en l'acte d'algú que dóna quelcom, temps, ajuda..., i una altra persona que ho rep.</p>
<p><i>Sense implicacions o conseqüències personals.</i> En aquest model la persona que fa l'acte solidari no contrau «obligacions» i no paga peatges. Ser solidari no té conseqüències per a la pròpia vida.</p>
<p><i>Dèficit.</i> En aquesta visió de la solidaritat l'altre és algú mancat, que li falta alguna cosa, que per alguna raó no sap, no té o no pot.</p>

Solidaritat intercanvi
<p><i>Bidireccional.</i> En aquest model ideal, la solidaritat és un espai de trobada entre persones que intercanvien béns, suport, amistat...</p>
<p><i>Profunda.</i> Aquí la solidaritat és donar el peix i la canya i alhora preguntar-se per què l'altre no té ni peix ni canya ni mar per poder pescar.</p>
<p><i>Intercanvi.</i> La solidaritat aquí esdevé punt de trobada entre persones que es vinculen de manera personal i col·lectiva, de tu a tu i amb les causes que defensen (P. Casal-dàliga).</p>
<p><i>Amb implicacions personals.</i> En aquest model, ser solidari implica deixar-se «tocar» per les persones i les situacions que requereixen solidaritat. I acceptar les conseqüències que se'n deriven.</p>
<p><i>Capacitat.</i> En aquesta visió de la solidaritat l'altra persona és algú que, per contextos, realitats i circumstàncies, requereix ajuda però la solidaritat es practica entenent que l'altre sap, té i pot.</p>

Font: elaboració pròpia.

Aquests dos extrems del continu de la solidaritat no pretenen ser llegits des d'un punt de vista moral (bo-dolent). Al contrari: el que exposa el quadre és, com hem dit des de l'inici del text, que hi ha molts tipus de solidaritat entre un punt i l'altre, que la immensa majoria de les accions solidàries tenen a veure amb realitats que combinen elements dels dos models i que allò important deu ser, a parer meu, que la solidaritat sigui més un camí o una pregunta per anar avançant que no pas una resposta simple i tancada. Precisament en aquesta línia, es proposa l'«escala de la solidaritat» següent, entesa com un possible recurs per a progenitors i docents per emprar la solidaritat com a pregunta i com a clau interpretativa davant del descobriment de les realitats de patiment, d'injustícia i de desigualtat del món que els infants i joves van fent al llarg del seu cicle vital. Vegem-ne primer un quadre resum i després una explicació més detallada.

“

Allò important deu ser que la solidaritat sigui més un camí o una pregunta per anar avançant que no pas una resposta simple i tancada.

Nivell	Preguntes i respostes solidàries
1	Què li passa, a l'altre? Solidaritat com a donar quelcom (resposta simple)
2	Què podem fer? Solidaritat com a fraternitat
3	Per què passa això? Solidaritat com a resposta a les injustícies

Nivell 1.

Què li passa, a l'altre?

Solidaritat com a donar quelcom (resposta simple)

El primer estadi de consciència del dolor i del patiment dels altres comença per la interrogació de l'infant per un problema o una situació concrets. Una persona que demana al carrer, les imatges de fam o misèria a la televisió, un comentari d'algú sobre la situació d'una família, l'explicació d'un docent sobre algun cas a l'escola, una campanya de solidaritat o recollida d'aliments... Aquestes o mil altres situacions desperten en l'infant la pregunta pel patiment aliè: què (li) passa? Segurament, en aquest nivell de preocupació concreta per la dificultat de l'altre, la resposta natural és la que ha sortit en centenars de contes: l'ajuda concreta. És evident, si algú necessita ajuda, el que cal és proporcionar-li aquest suport de manera concreta, precisa i personal. Aquesta pregunta i la seva resposta pràctica em semblen un gran punt de partida des d'un punt de vista educatiu. Com reprendrem més endavant, tots els infants es fan aquest tipus de preguntes sobre l'altre i el seu patiment. Però no estic del tot segur que les persones adultes estiguem preparades per afrontar-les i sovint preferim deixar-la passar o donar-hi una resposta vague. Seguint l'escala de desenvolupament moral plantejada per L. Kohlberg, podem dir que, en aquests primers estadis, l'infant té dificultats per sortir del seu punt de vista i posar-se a la pell de l'altre i, per això, la pregunta sobre què li passa té a veure amb coses molt concretes que desperten la curiositat de la nena o el nen amb relació a mancances, dificultats o patiment. Aquesta pregunta, tot i que es faci des d'un punt de vista simple o en contrast amb la pròpia vida, ja està vinculada a la capacitat empàtica de l'ésser humà i permet emprar la solidaritat com a pregunta per seguir avançant en el raonament sobre un mateix i els altres.

A més, podem trobar que, en alguns casos, els infants es facin la pregunta a la inversa: per què ell o ella ho té

i jo no? Com hem dit, en un país com el nostre, amb un de cada tres infants vivint sota el llindar de la pobresa⁴, és més que probable que el debat del que passa a l'altre no solament sigui present en contextos de benestar, sinó també de privació i pobresa. En aquest cas, la pregunta és per què em passa a mi amb relació a altres que tenen més i millor que jo. Habitualment, la pregunta per la dificultat de l'altre porta implícit que és l'altre qui requereix la solidaritat i que jo sóc el solidari. Tanmateix, especialment aguditzats per la crisi de model econòmic dels darrers deu anys, cada vegada són més presents als nostres centres educatius infants que viuen situacions de privació. Aleshores, la pregunta per la solidaritat es fa més complexa i de la simplicitat del «què li passa, a l'altre?» sovint podem acabar arribant al «què em passa a mi amb relació a l'altre?». Sense cap mena de dubte, la pregunta per l'altre i la resposta de la solidaritat són ja massa simples en un context social de pèrdua de benestar per tantes famílies. Així, les preguntes sobre «què em passa a mi?», «per què jo no tinc/puc/faig...?», etc., són cada dia més presents a les nostres escoles i els docents cal que tinguem respostes pertinents per l'edat i, alhora, que no amaguin la realitat. Fins fa alguns anys, la resposta de la solidaritat simple (nosaltres tenim i donem als que els falta) tenia sentit i permetia desenvolupar l'empatia dels infants envers els altres. Però en l'actual realitat social catalana, les preguntes s'han fet més complexes i requereixen respostes més complexes que la de la solidaritat simple, fins i tot en els entorns (aparentment) benestants.

“

Les preguntes sobre «què em passa a mi?», «per què jo no tinc/puc/faig...?», etc., són cada dia més presents a les nostres escoles i els docents cal que tinguem respostes pertinents per l'edat i, alhora, que no amaguin la realitat.

Nivell 2.

Què podem fer?

Solidaritat com a fraternitat

Aquí, els infants més grans ja comencen a anar més enllà de «què li passa?» i plantegen el seu punt d'interès en l'acció: què podem fer? La sensibilitat dels infants

4. Informe de Save the Children (2015).

“

Des de fa molts anys, qüestions com les ambientals, les pobreses o les marginacions han despertat l'interès dels infants madurs i els han empès a actuar.

grans envers les situacions de desigualtat, d'injustícia, de privació, etc., és molt gran. Així, des de fa molts anys, qüestions com les ambientals, les pobreses o les marginacions han despertat l'interès dels infants madurs i els han empès a actuar. Llibres com *El zoo d'en Pitus* o *De qui és el bosc?*, de la meua infantesa als anys vuitanta, ja canalitzaven i visibilitzaven aquest interès dels infants per l'altre i deixaven palesa la seva determinació en l'acció solidària. Aquí, després del coneixement del fenomen, la pregunta s'orienta cap a l'acció, cap a l'ordre social i les normes de la societat. Amb Kohlberg, podríem dir que, si en el primer nivell ens movem en paràmetres preconventionals de desenvolupament moral, aquí ja estem en estadis inicials de l'etapa convencional. Aquí, l'infant ja no ho veu tot des del seu punt de vista, sinó que és capaç de començar a entendre les regles del joc social, vol intervenir-hi i ser un actor en aquest marc.

En aquest nivell, les respostes habituals a la pregunta «què podem fer?» tenen a veure amb una solidaritat com a fraternitat, que ja introdueix la dimensió col·lectiva i social. Fer una campanya solidària, anar a veure persones malaltes o amb dificultats, programar accions que permetin recollir diners per a alguna causa, etc., són exemples corrents en aquestes edats. La solidaritat és una resposta concreta però alhora fraternal, directa i alhora complexa, perquè està vinculada al coneixement d'un món que s'està descobrint. Aquí, reprenent el debat sobre donar o rebre solidaritat, que hi hagi infants a l'aula o al barri que requereixin ajuda és una immensa oportunitat educativa. Si en el nivell 1 el fet de donar o rebre acostuma a generar per part dels infants respostes simples i concretes, en aquest nivell 2 el debat sobre compartir, sobre la fraternitat, sobre la pròpia implicació, etc., ja es poden posar sobre la taula. La pregunta ja no és només què li passa, a aquell infant que no té sabates, sinó també què podem fer pel company o companya de classe que no pot venir de colònies. I aquí, la solidaritat com a fraternitat pot esdevenir un element d'una gran potència educativa,

ja que no es tracta de «donar», sinó de «compartir», de donar i de rebre, de fer junts, de construir junts per un objectiu comú. La solidaritat en aquest nivell 2 ja permet a l'infant posar-se a la pell de l'altre de manera més madura (etapa convencional de Kohlberg) i començar a entendre les situacions socials amb relació als conceptes de justícia-injustícia, riquesa-pobresa, destrucció-conservació del medi ambient, etc. Per això, la solidaritat-fraternitat esdevé una gran oportunitat pedagògica per fer-se preguntes concretes i articular respostes implicades i col·lectives.

Nivell 3.

Per què passa això?

Solidaritat com a resposta a les injustícies

Finalment, el tercer nivell de solidaritat és el que, tot partint d'una realitat concreta, es pregunta per les causes d'aquella realitat, es pregunta el perquè, les normes i els processos que han construït aquella realitat injusta. Aquí, els infants i sobretot els adolescents avancen cap als estadis superiors del nivell convencional o fins i tot arriben al postconvencional segons la proposta de Kohlberg. En aquests estadis de desenvolupament moral es van acomplint de manera progressiva les normes socialment establertes, no ja per respecte a l'autoritat (motivació extrínseca), sinó de manera cada vegada més autònoma. I aquestes normes tenen també una clara dimensió de justícia i de bé comú. En aquest estadi, doncs, es parteix de qualsevol situació quotidiana que requereixi ajuda i es plantegen alhora les dues preguntes: què podem fer per ajudar (solidaritat puntual) i per què aquesta persona es troba en aquesta situació (solidaritat intercanvi). D'alguna manera, aquest tercer nivell de solidaritat ens parla de la justícia, dels drets i de la dignitat de les persones, així com de les causes que originen les injustícies, la manca de drets i els processos que menystenen la dignitat humana, animal i del planeta. En aquest darrer nivell, el treball educatiu amb els infants, els adolescents i els joves versa alhora sobre com cal

“

La solidaritat es transforma en una doble eina per al suport concret i per a la reivindicació global.

fer l'actuació concreta que alleugi el malestar de l'altre i sobre com s'han d'analitzar les causes estructurals, econòmiques, legals, socials, polítiques, educatives..., que han portat aquelles persones a una situació desigual i complexa. Es parla, per tant, de drets i del treball que cal fer perquè aquests drets es mantinguin, es compleixin o s'ampliïn. La solidaritat es transforma en una doble eina per al suport concret i per a la reivindicació global. Una reivindicació que posa de manifest la necessitat d'un vincle entre solidaris i receptors de solidaritat i la importància de tenir veu personal i col·lectiva.

Aquest tercer nivell de solidaritat ens parla d'una mirada que ens relaciona i ens enllaça amb els altres necessitats trencant els murs que sovint ens separen: «jo ajudo» enfront de «tu ets ajudat». Aquí no. Aquí es treballa per entendre que tothom forma part d'una mateixa societat i que la solidaritat pot ser aquest espai de trobada entre persones diferents que volen viure juntes tot preguntant-se per les causes de la desigualtat, de la injustícia i de la vida indigna. Potser amb una metàfora que empen sovint la psicologia social i la psicologia comunitària es pot entendre millor. Estem prop del riu i veiem que baixa un infant pel riu mig ofegant-se. La solidaritat de nivell 1 és que un de nosaltres s'aixequi i tregui l'infant del riu i l'ajudi perquè no s'ofegui (perspectiva *ameliorative*). Al cap d'una estona, veiem que cada vegada més i més infants baixen pel riu mig ofegats. La solidaritat de nivell 2 és organitzar-nos per tal de donar resposta a aquesta necessitat d'una manera col·laborativa. Ells són, com nosaltres, nenes i nens i no els podem deixar ofegar. Cada vegada més, alguns de nosaltres anem aixecant el cap envers la capçalera del riu. I aquí arriba la solidaritat de nivell 3. Mentre els altres segueixen salvant infants, un grup s'enfila cap al naixement del riu per entendre, i en la mesura que sigui possible transformar, la raó per la qual baixen infants pel riu ofegant-se, una realitat que no té res de «normal» o «natural» (perspectiva *transformative*). No hi ha una solidaritat millor que una altra. El que sí que hi ha són estadis de desenvolupament

“

No hi ha una solidaritat millor que una altra. El que sí que hi ha són estadis de desenvolupament moral diferenciats que, d'acord amb l'edat dels infants, permeten a progenitors i educadors treballar dimensions diverses d'aquesta solidaritat.

moral diferenciats que, d'acord amb l'edat dels infants, permeten a progenitors i educadors treballar dimensions diverses d'aquesta solidaritat. Com en tants altres àmbits de la vida, crec que del que es tracta és de generar espais reals i oberts per al debat, la reflexió, les preguntes i les respostes a cada moment del cicle vital. Si generem això de veritat amb relació a la solidaritat, els tres estadis s'aniran succeint de manera natural en funció de l'evolució dels infants de manera individual i del grup. En aquest treball de suport dels docents i els progenitors, sovint pot ser útil tenir algunes eines conceptuals respecte a la solidaritat per ajudar-nos en aquesta tasca. En presentem algunes a l'apartat següent.

5.2.

La solidaritat com a concepte

Com a recurs didàctic, des de l'equip que ha preparat aquest informe, s'han recollit dues aportacions que busquen, des de perspectives diferents, desgranar el concepte de la solidaritat, i veure'n els motius, els tipus i les raons. Si a l'apartat anterior n'hem proposat els nivells i algunes de les dimensions que cal treballar educativament, ara s'exposen eines per al debat sobre els motius, les raons i la fonamentació de la solidaritat com a concepte. Aquestes dues aportacions són les de Luis de Sebastián⁵ i Luis Alfonso Aranguren. A la primera, De Sebastián ens proposa entendre que hi ha tres raons per a la solidaritat: les raons de consciència, de decència i de conveniència. Vegem-les breument.

Segons De Sebastián, podem trobar SOLIDARITAT PER RAONS DE...

Consciència
Decència
Conveniència

a) Solidaritat per raons de consciència.

La primera raó per a la solidaritat sorgeix del fet que a la majoria de nosaltres ens commouen els sofriments dels altres. Les respostes a aquests sofriments poden tenir arrels religioses, filosòfiques, humanes, etc. Però totes tenen un element en comú: la solidaritat és algun tipus de resposta davant d'aquesta situació de patiment d'algú altre. Com hem vist amb els contes, té a veure amb l'empatia (posar-se al lloc de l'altre), amb la compassió (etimològicament patir amb l'altre) i amb la humanitat (vincl amb els altres membres de l'espècie). Aquí situa

5. DE SEBASTIÁN, L. (2008). *La solidaridad. Guardián de mi hermano*. Barcelona, Ariel.

De Sebastián el primer dels fonaments i de les raons per a la solidaritat.

b) Solidaritat per raons de decència.

La segona raó, la de decència, es fixa en la desigualtat com a causa central de molts dels patiments i dificultats del nostre món. En aquesta segona raó per fonamentar la solidaritat, De Sebastián ens parla de la tendència a l'acumulació de riqueses, poder i voluntats que un percentatge cada vegada més petit de persones conquereix dia a dia al nostre món. Com sabem per la recerca⁶, a partir d'un determinat nivell de renda, la felicitat i el benestar personal creixen molt poc. I a partir del nivell dels mil·lionaris, gens. Així, tenim que l'actual acumulació de riquesa, que permet que un 1 % de la humanitat s'hagi apoderat de més del 50 % de la riquesa mundial, té un component absurd: no facilita la vida de la meitat de la humanitat i no proporciona millor benestar a qui la posseeix. Aquesta situació de profunda desigualtat no solament fa mal a la vida de la meitat de la humanitat més empobrida, sinó que, a més, soccava els intents democràtics de viure juntes persones diferents. Des de fa anys, ens preguntem: quins nivell de desigualtat pot tolerar la democràcia sense que faci fallida? No ho sabem, però per exemple la realitat de la nostra Europa, la seva actitud vergonyosa enfront dels refugiats i els immigrants, i els triomfs cada vegada més nombrosos i rellevants de partits d'extrema dreta, ens diuen que estem arribant als límits de la desigualtat que pot suportar sense degenerar-se. Així, la solidaritat com a lluita per una societat més justa en la seva dimensió concreta o estructural, personal o reivindicativa és més necessària que mai si volem mantenir sans i enfortir els nostres règims democràtics enfront d'altres propostes polítiques poc recomanables. Com diu De Sebastián, «entenc la solidaritat com l'actitud i el comportament individual o col·lectiu, que porta una persona o grups

“

La solidaritat com a lluita per una societat més justa és més necessària que mai si volem mantenir sans i enfortir els nostres règims democràtics.

6. WILKINSON, R.; PICKETT, K. (2009). *Desigualdad. Un análisis de la (in)felicidad colectiva*. Madrid, Turner.

humans a preocupar-se dels altres, propers i llunyans. Òbviament, la solidaritat admet graus de proximitat, però no pot admetre límits. Una raó per a la solidaritat és que la necessitem per reduir les desigualtats, repartir millor les enormes riqueses i les gairebé infinites possibilitats que la tecnologia i l'enginy humà ens ofereixen». Un nombre significatiu de contes també apuntaven en aquesta segona línia.

c) Solidaritat per raons de conveniència.

Diu De Sebastián que «la tercera raó per a la solidaritat, la de conveniència, es deriva d'una terrible paradoxa: que amb el progrés tècnic cada vegada som tots més vulnerables». D'alguna manera, la mateixa eficàcia i eficiència que regeixen les nostres vides ens fan més i més vulnerables i la solidaritat és una condició de possibilitat per sobreviure en un entorn creixentment fràgil com és el nostre. Jo hi afegiria un altre argument en la mateixa línia. Ja fa anys, el sociòleg Ulrich Beck va dir que allò que caracteritzava les nostres societats actuals era el risc. Les nostres vides estan tan interconnectades, i hi ha tants factors econòmics, socials, mediambientals, genètics, polítics... que hi impacten, que només des de la solidaritat dels uns amb els altres podem fer front als immensos riscos presents i als, presumiblement, encara més grans riscos futurs. En contra de la ideologia de l'individualisme, que ens intenta fer creure que els altres són una nosa per al nostre desenvolupament i felicitat personals, la realitat és que estem més connectats i som més interdependents que mai. Per això, les actituds de solidaritat també són més necessàries que mai davant d'uns riscos tecnològics, ambientals, geopolítics..., que s'han democratitzat i davant dels quals tots i totes estem exposats i en podem ser, de manera potencial, igualment víctimes. Per això, De Sebastián parla que la solidaritat és quelcom que ens convé, que és de la nostra conveniència per garantir(-nos) una millor resposta davant dels múltiples riscos als quals hem de fer front. Alguns dels contes exposats també feien referència, d'una manera més simple però igualment ben enfocada, a aquesta mirada.

“

Les actituds de solidaritat també són més necessàries que mai davant d'uns riscos tecnològics, ambientals, geopolítics...

Per la seva banda, Luis A. Aranguren⁷ proposa una anàlisi diferent, i assenyala no tant les raons per a la solidaritat, com De Sebastián, sinó aquelles diverses solidaritats que ja es donen a la nostra societat com són la solidaritat com a espectacle, com a campanya, com a cooperació i com a trobada. D'alguna manera, aquesta aproximació és «descriptiva» però també «valorativa-normativa», perquè cada estadi de solidaritat és millor que l'anterior i se'n proposa la seva evolució i millora.

“

Aquesta aproximació és «descriptiva» però també «valorativa-normativa», perquè cada estadi de solidaritat és millor que l'anterior i se'n proposa la seva evolució i millora.

Models i escala de solidaritat d'Aranguren

- **Solidaritat com a espectacle**
- **Solidaritat com a campanya**
- **Solidaritat com a cooperació al desenvolupament**
- **Solidaritat com a trobada**

1.

L'anàlisi de **la solidaritat com a espectacle** ens recorda que, des de principis dels anys vuitanta, alguns grups musicals famosos van llançar al mercat cançons els beneficis de les quals anaven a parar a causes solidàries. A aquest tipus d'accions aïllades les van seguir més tard festivals i espectacles el reclam dels quals era la col·laboració en gestos solidaris. Més enllà dels punts positius evidents, el risc aquí esdevé el «consum de la solidaritat», en forma d'accions sens dubte ben intencionades però que acaben promovent més consum. A més, com exposa Aranguren, per a la solidaritat com a espectacle, no existeixen els conflictes socials ni les causes estructurals de les desigualtats, sinó únicament desgràcies ocasionals que requereixen respostes puntuals.

2.

Entendre **la solidaritat com a campanya** implica reduir-la a la seva dimensió, necessària però no suficient, d'acció humanitària referida als casos de

7. ARANGUREN, L. A. (1997). «Educar en la reinvençió de la solidaritat». Cuadernos Bakeaz, 22, p. 1-15.

màxima urgència. En aquesta solidaritat de campanya o d'urgència no hi ha temps per a l'anàlisi del conflicte, de les causes, de les injustícies, etc. Es prioritzen els elements d'ajuda immediata i sovint s'oblida, per exemple, que la natura no actua sempre a tot arreu igual. I que la mateixa catàstrofe natural causa milers de morts a un lloc del planeta mentre que en deixa poques desenes a un altre. «Qui es pregunta per què un sisme de la mateixa intensitat produeix diferents efectes a Los Angeles i a Managua?», s'interroga Aranguren. En aquest tipus de solidaritat sembla com si les coses succeïssin per circumstàncies fatals, quan una bona part d'aquestes realitats tenen nom, responsables i irresponsables. Malgrat la inqüestionable aportació positiva i necessària de les campanyes d'ajuda humanitària, seria interessant no perdre de vista les preguntes i les realitats que queden quan els equips d'emergència se'n van.

3.

La solidaritat com a cooperació per al

desenvolupament. En aquest camp, en el qual treballen les organitzacions no governamentals de cooperació al desenvolupament (ONGD), hi ha una gran diversitat de pràctiques. En algunes, la pregunta sobre com s'ha de fer solidaritat encara no ha estat prou formulada i la segueixen exercint des de patrons culturals occidentals. Des de la dècada dels anys noranta, la solidaritat busca treballar «de poble a poble» com a mesura perquè aquesta solidaritat no acabi essent un problema sobrevingut per a les societats de rebuda. Una (mala) solidaritat es aquella que, com diu Aranguren, va ser feta durant anys des de paràmetres occidentals sense entendre que les societats africanes, llatinoamericanes o asiàtiques no funcionen com les nostres. Amb l'autor, coincideixo que aquest model de solidaritat pot caure en la temptació de convertir aquest tipus de cooperació en un fi en si mateix, perdent l'horitzó de canvi social que també hauria de perseguir. No obstant això, tampoc no podem deixar de banda l'experiència positiva que des del punt de vista ètic aquest model de solidaritat aporta.

Aproximant-se al que Aranguren anomena «ètica del consens» i que s'assembla força al que hem proposat com a «solidaritat d'intercanvi», sabem que la solidaritat com a cooperació busca un consens entre els cooperants i aquells als quals s'adreça la cooperació, mitjançant la seva participació en els projectes. I aquesta trobada, aquest intercanvi, esdevé una gran oportunitat per a una solidaritat més horitzontal, més empàtica i que també es fa preguntes al voltant de les causes de les dificultats i les injustícies que alguns pobles i persones els toca viure de manera sistemàtica.

4.

Finalment, **la solidaritat com a trobada** respon a tots els tipus de solidaritat que impliquen l'exercici d'aquesta «ètica de del consens» o de l'intercanvi. És una solidaritat que implica generar l'experiència de trobar-se amb el món del sofriment i de la injustícia i no quedar-se indiferent. Com diu Aranguren, aquesta solidaritat vol posar en contacte les persones amb aquesta realitat inhumana, sense que el pes d'aquest dolor ens desbordi i ens aboqui a la inacció o al cinisme. I treballar per tal que la solidaritat, de fet les diferents solidaritats, passi a formar part ordinària i quotidiana de la vida dels adolescents, els joves i les persones adultes. Són unes solidaritats que, a partir de la trobada amb l'altre, no tenen com a finalitat última els mateixos projectes, sinó que aquests projectes són els mitjans per promoure el creixement i el desenvolupament humà de tothom.

Finalment, com a darrer apartat d'aquest informe d'anàlisi dels contes sobre la solidaritat, presentem algunes pistes pedagògiques per al treball d'aquest àmbit en el marc dels centres educatius i de les famílies.

“

La solidaritat com a trobada és una solidaritat que implica generar l'experiència de trobar-se amb el món del sofriment i de la injustícia i no quedar-se indiferent.

5.3.

Pistes i àmbits que cal treballar amb els infants a casa i a l'escola⁸

Per què hem de treballar educativament la solidaritat a l'escola o a casa? Aquest podria ser un bon punt de partida per a la reflexió que els educadors i educadores hauríem de fer abans d'engegar activitats en aquesta línia. Quines portes volem obrir plantejant o deixant que es plantegin aquests temes? Fins on estem disposats a arribar amb els nostres infants i joves? Com podem acompanyar-los en aquesta educació per a la solidaritat? Una primera pista per treballar educativament la solidaritat amb l'alumnat i els fills i filles vol destacar els riscos que tant els estereotips i els prejudicis cap a una determinada població com el sentimentalisme i l'activisme cec plantegen en l'educació per a la solidaritat. Així, caldria evitar una solidaritat només «de l'acció» sense que impliqui fer i fer-se preguntes sobre el nostre rol com a «solidaris», el rol de l'altre com a receptor d'aquesta solidaritat, etc. Un tipus de solidaritat que sovint va vinculada a l'impacte sentimental o a allò que Michel Lacroix⁹ anomena les «emocions xoc». La solidaritat no hauria de formar part (només) de la resposta adrenalínica i emocional a unes realitats de dolor, patiment i necessitat, que, d'altra banda, són ben presents al nostre món. Finalment, caldria també evitar els prejudicis que etiqueten uns grups com a «dignes de rebre solidaritat» i d'altres que no, anant més enllà dels estereotips i acompanyant els infants i els joves a la comprensió i la vivència d'una solidaritat que no té fronteres o límits. Aquest element ens relaciona amb una segona condició prèvia i és la necessitat d'educar des d'una mirada global, sistèmica o holística al fenomen

“

Destacar els riscos que tant els estereotips i els prejudicis cap a una determinada població com el sentimentalisme i l'activisme cec plantegen en l'educació per a la solidaritat.

8. Basat en les aportacions del l'Institut HEGOA, del País Basc, sobre la solidaritat i l'educació per al desenvolupament.
http://publ.hegoa.efaber.net/assets/pdfs/172/Diccionario_de_Educacion_para_el_De-sarrollo.pdf?1309420572

9. LACROIX, M. (2005). *El culte a l'emoció*. Barcelona, La Campana.

de la solidaritat. La solidaritat hauria de ser vista en el global de les relacions entre nord i sud, entre centres i perifèries mundials i locals, i ser una eina concreta, precisa i útil per entendre el funcionament del món a partir d'elements clau com el deute extern, els fluxos financers, els paradisos fiscals, el comerç d'armes, l'atur, la precarietat laboral, etc., i, alhora, parlar dels altres mons possibles que, precisament, la solidaritat dibuixa, empeny i prefigura.

Tenint en compte aquestes premisses, tota educació per a la solidaritat comença per bones preguntes que infants i joves es fan a partir de situacions o realitats concretes, properes o llunyanes: per què hi ha pobres a la ciutat o al poble? Per què en Marc o la Laura no poden venir de colònies? Per què s'ha mort tanta gent a l'Àfrica? Per què volen venir els refugiats o els immigrants?, etc. Des d'aquestes preguntes, i tenint en compte els elements exposats, l'educador o educadora haurà d'acabar gestionant una pregunta que possiblement acabarà sortint i que és el motor de la solidaritat: què podem fer i per què ho hem de fer? El debat de la solidaritat planteja de manera molt concreta, a través de casos reals, els debats ètics que a vegades plantejem en abstracte a l'aula o a casa, amb l'afegit que el debat de la solidaritat implica respondre a les dues preguntes: què podem fer i per què ho hem de fer. Diuen des de l'Institut HEGOÀ que la solidaritat és una acció transformadora que és alhora reflexiva i transitiva. És a dir, que requereix, d'una banda, el coneixement, la comprensió i l'interès per la situació de l'altre (reflexiva) i, de l'altra, implica acostar-se a l'altre, assumir la seva realitat i fer-hi alguna cosa (transitiva). Em sembla que les dues dimensions són extraordinàriament rellevants des d'un punt de vista educatiu. Així, l'educació per a la solidaritat ens obre la porta a coneixements, reflexions i debats altament rellevants perquè ens conviden a fer preguntes sobre l'altre i a fer-nos preguntes sobre nosaltres i la relació amb els altres. I alhora, ens obliga a fer alguna cosa, a actuar. I aquí les oportunitats educatives del treball cooperatiu entre

“

La solidaritat és una acció transformadora que és alhora reflexiva i transitiva.

infants i joves, famílies i comunitat i de la tasca amb les persones que reben la solidaritat són enormes.

Sovint, l'escola parla de l'arbre des de dins de la classe mentre a fora en té desenes que no utilitza didàcticament. Això amb la solidaritat no hauria de passar. Són tan rellevants la dimensió reflexiva com la transitiva i, sobretot, l'entrellaçament d'ambdues. La solidaritat pot començar o acabar amb un fer, amb unes actituds, uns compromisos, unes accions i unes no-accions concretes que possibilitaran, abans, durant i després de la seva execució, un seguit de preguntes i reflexions de ben segur molt enriquidores. En aquesta línia, segurament són tan rellevants les accions cap als altres com els canvis en les actituds i els hàbits propis i familiars amb relació al consum, els diners, les 3 R (reduir, reutilitzar i reciclar), etc. Educar per a la solidaritat pot esdevenir un eix transversal de diverses assignatures que vinculi teoria i pràctica, persona i grup, escola, famílies i entorn. I que els vinculi arran de la pregunta ètica per l'altre i pels altres que tots i totes ens hem d'anar fent al llarg de la vida.

6. Conclusions

Com esmentàvem a la introducció, les paraules, quan són dites i escrites, sembla que tinguin gust. I la solidaritat que han dibuixat les nenes i nens catalans a través dels contes és diversa i té múltiples gustos i matisos. És real. Com esmentàvem en aquests darrers paràgrafs, la solidaritat, les diverses solidaritats que han aparegut als contes, és una gran oportunitat per a fer i fer-nos preguntes i desenvolupar accions sobre nosaltres, els altres i sobre la nostra relació amb el món.

Deixeu-me fer una breu excursió sobre el tema i ara torno a la solidaritat. Sovint, a l'escola i fins i tot a casa caiem en un parany a l'hora de concebre la socialització dels infants. Fa poc una professora d'universitat de filologia catalana encara ho deia: als infants els interessa la llengua. Error. Greu. Als infants no els interessa la llengua, ni les matemàtiques, ni la biologia, ni les ciències socials... Als infants, a tots els infants, els interessa el món. I volen conèixer-lo, descobrir-lo i comprendre'l. Aquesta és la seva motivació. Una motivació profunda, gairebé orgànica. I que les persones adultes sovint aconseguim matar aixafant-la amb la filologia, la biologia, les matemàtiques i la sociologia. Paolo Freire l'encertava de ple: «Reading the world before reading the word» (llegir el món abans de llegir la paraula). L'important és el món, la vida, el pa, el cel, la pedra, la germana, la pilota..., i després, les paraules i els nombres ens ajuden (o haurien d'ajudar-nos) a entendre'l i fer-lo nostre. Massa sovint, especialment a l'escola, l'important són les paraules i no el món; les matemàtiques i no el món; la biologia i no el món. Aquest és l'error clau del sistema educatiu formal, que ja fa més d'un segle denunciaven els de «l'escola nova» i que continua ben present. Torno de l'excursió. La solidaritat és com el desig de saber, la voluntat de conèixer innata que tenim els humans. Els infants es pregunten, com hem vist als contes, pel nen que pateix,

“

La solidaritat és com el desig de saber, la voluntat de conèixer innata que tenim els humans.

per la nena refugiada, pel company que plora... Això és el món, la vida, la realitat. L'oportunitat per a mestres i progenitors està servida: aprofitant la solidaritat com a pregunta, construir amb els infants les paraules-eines per entendre'l. Però no posant l'accent en les paraules, com vol l'aproximació instrumental, resultatista i competitiva de l'OCDE-PISA que s'està imposant entre nosaltres, sinó posant l'accent en el món, en la vida, en la realitat, que és allò que interessa a totes les nenes i els nens.

“

El debat sobre la solidaritat, sobre les diverses solidaritats, i totes les preguntes associades que es fan els infants són més imprescindibles que mai.

Per desgràcia, les accions dels darrers anys de la vella Europa en la línia de tancar-se, protegir-se dels altres i aixecar fronteres és tan preocupant com rellevant des d'un punt de vista educatiu. Per això, el debat sobre la solidaritat, sobre les diverses solidaritats, i totes les preguntes associades que es fan els infants són més imprescindibles que mai. Només cal que els poseu de deures veure l'*Info K* (i aprofiteu per treure deures dels altres...). Les preguntes i les ganes de comprendre el món estan servides a la classe. Treballar la solidaritat pot ser un projecte que promogui i generi aprenentatges en totes les àrees que us calen (llengua, matemàtiques, geografia, demografia, història, música, educació física...) de manera transversal. Però hem de voler que es facin aquestes preguntes i prendre-nos-les de manera seriosa i des d'un punt de vista educatiu. Com també cal encarar la segona tanda de preguntes una vegada el món s'ha entès: què podem fer? Una vegada hem entès el món amb la paraula i el coneixement com a eina, s'esdevé la pregunta per l'acció. Ja deia Freinet que l'infant no juga, en un sentit naïf i «cursei» de la paraula, sinó que «treballa jugant» per transformar el món i transformar-se ell mateix. I aquí els contes presentats són una gran guia sobre com es pot fer. Ells i elles ja han donat els bons criteris de l'acció solidària: cal donar el peix i alhora ensenyar a pescar; cal fer solidaritat en xarxa, ja que la unió fa la força; millor ser solidaris AMB els altres que no pas PER ALS altres, etc. No calen més receptes.

La solidaritat com a pregunta i com a acció poden ser altament educatives. De fet, ja ho cantava John Denver: «I us pregunteu on anem, on hi ha un vers, una raó, i no podeu acceptar que és temps de recomençar, de ser tan clars com els infants, d'estimar-nos, perquè no som uns estranys».

“

***No calen més
receptes.
La solidaritat
com a pregunta
i com a acció
poden ser
altament
educatives.***

7. Referències

ARANGUREN, L. A. (1997). «Educar en la reinvençió de la solidaritat». Cuadernos Bakeaz, 22, p. 1-15.

ARIÈS, Ph. (1992). *La vida del niño en el antiguo régimen*. Madrid, Taurus.

BAUMAN, Z. (2006). *Vida líquida*. Barcelona, Paidós.

BECK, U. (1998). *La sociedad del riesgo*. Barcelona, Paidós.

CARDONA, V. i GRUP D'INVESTIGACIÓ EN INFERMERIA, EDUCACIÓ I SOCIETAT (2015). *Valors que aporten els avis i les àvies*. Barcelona, Editorial Mediterrània.

DE SEBASTIÁN, L. (2008). *La solidaridad. Guardián de mi hermano*. Barcelona, Ariel.

KOLHBERG, L. (1992). *Psicología del desarrollo moral*. Bilbao, Biblioteca de Psicología.

LACROIX, M. (2005). *El culto a l'emoció*. Barcelona, La Campana.

PEARY, D. (2011). *Blanco bueno busca negro pobre. Una crítica a los organismos de cooperación y las ONGs*. Barcelona, Roca Editorial.

SAVE THE CHILDREN (2015). *Iluminando el futuro. Invertir en educación es luchar contra la pobreza infantil*. Madrid, Save the Children.

WILKINSON, R.; PICKETT, K. (2009). *Desigualdad. Un análisis de la (in)felicidad colectiva*. Madrid, Turner.

CELORIO, G.; LÓPEZ, A. (2009). *Diccionario de educación para el desarrollo*. Institut HEGOIA. Disponible a: http://publ.hegoa.efaber.net/assets/pdfs/172/Diccionario_de_Educacion_para_el_Desarrollo.pdf?1309420572 [Darrera consulta: 16 de juny de 2016].

L'estudi **“Les solidaritats amb ulls d'infant”** analitza els valors expressats pels nens i nenes al voltant de la solidaritat a través dels més de 1.000 contes rebuts en el marc del Premi Pilarín Bayés. Ofereix també reflexions i pistes educatives per educar millor els infants en la solidaritat.

“

*Només cal ser
solidaris amb
els que es
comporten bé?
No tenen dret
a la solidaritat
els mal educats,
els grollers,
els bruts
o els penques?*

“

*Tant els
estereotips
cap a una
determinada
població com
l'activisme cec
plantegen riscos
en l'educació
per a la
solidaritat.*

“

*No calen
més receptes.
La solidaritat
com a pregunta
i com a acció
poden ser
altament
educatives.*

www.premipilarinbayes.org